

A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai

Európa északkeleti vidékeinek török és finnugor nyelvei között a hosszas és bonyolult kölcsönhatás következtében számos közös vonás alakult ki, úgyhogy bizvást beszélhetünk velük kapcsolatosan közös nyelvi areáról vagy nyelvsvövetségről.

A kérdéses nyelvi areához négy finnugor, a mordvin, cseremisz, votják és zürjén nyelv tartozik, meg három török, a csuvas, tatár és baskír.

E nyelvek között igen bonyolult érintkezés mutatható ki, amelyek számos közös vonást eredményeztek.

A cseremisz igen korán, már az i. e. I. évezred elején kivált a finn–volgai közösségből (l. ALH 24: 81–85), s megkezdte önálló életét. Az időszámításunk előtti utolsó évszázadoktól kezdve több mint egy évezreden át kapcsolatba került a rokon ősermi nyelvvel, számos szót kölcsönzött, s az alaktan területén is igen sok olyan közös vonás mutatható ki, amely a finnugor nyelveknek csak erre a csoportjára jellemző (l. NyK 79: 57–77).

A VIII. sz. közepén új nép jelenik meg a Volga–Káma-vidéken, a bolgár-törökök, akik jelentős birodalmat alapítottak ebben a térségben. Bulgária hatalmas területet ölelt magába: hozzá tartozott a mai Csuvas, Tatár, Mari, Udmurt Autonóm Köztársaság, a Mordvin Autonóm Köztársaság keleti, Baskíria nyugati vidéke, továbbá a Kujbisevi, Uljanovszki és részben a Gorkiji terület. A XIII. századra a bolgár törzsek teljesen magukba olvasztották a köztük élő finnugorokat.

A cseremiszek, votjakok és mordvinok között számos bolgár kolónia volt, ezek azonban a XIII–XV. századig beleolvadtak a helyi lakosságba.

A mondottakból kiderül, hogy a nyelvi kölcsönhatásnak minden alapfeltétele megvolt. A bolgár-török → finnugor irányú hatás sokszorosan nagyobb, mint fordítva. Ez nem annyira a bolgár-törökök politikai hatalmának, mint inkább kulturális fejlettségének tulajdonítható. A jövevényszavak hangtani sajátosságaiból arra lehet következtetni, hogy a bolgár-törökség először a permiekkal került szoros kapcsolatba (l. NyK 74: 281–298; 75: 31–44; 82: 125–133), majd a mordvinokkal (PAASONEN JSFOu. 15:2), végül a cseremiszekkel. A mongol támadások elől menekülve a XIII. század 20–40-es éveiben jelentős bolgár tömegek telepedtek át a mai Csuvas ASzSzk északi vidékeire és a mai Kazány környékére. Az ott élő cseremisz lakosság részben asszimilálódott, részben északra, északkeletre húzódott. Elsősorban ennek a nagy keveredésnek lett a következménye az a rendkívül erős bolgár-török–csuvas nyelvi és kulturális hatás, amely a mai cseremiszből kimutatható.

A menekülő cseremiszeg rátelepedett a votjakok délnyugati szárnyára. A cseremisz és a votják mondák egyaránt szólnak az egymással vívott harcokról (l. BEKE, MSFOu. 76: 1–7; MUNKÁCSI, VotjNpk 61–66). A cseremiszek és a votjakok közötti érintkezés azóta se szűnt meg, a Vjatka folyó medencéjében napjainkig tart. A cseremisz szókincsből mintegy 28 votják kölcsönzés mutatható ki, s a déli votjákban is van néhány cseremisz jövevényszó.

A votjákra a tatár gyakorolt nagyon erős hatást, különösen a déli votjákban sok a tatár jövevényszó. A cseremiszen is, főként a nyelvterület keleti vidékein igen jelentős a tatár hatás.

A tatár nyelv bolgár-török szubsztrátumon alakult ki. Az első időkben a bolgár-török → tatár irányú hatás az erős, később a tatár hat erősen a bolgár-török nyelv folytatására, a csuvasra.

A tatár sok évszázadon keresztül erősen hatott a baskírra, s erősen közelítette magához. A két nyelv között oly nagyfokú az egyezés, hogy a közös jelenségek tárgyalásakor baskír példákat nem is idézek, mivel azok bizonyos hangtani eltérésektől eltekintve megegyeznek a tatárral.

A mordvinban a bolgár-török és csuvas mellett a tatár hatás volt jelentős egészen a legutóbbi időkig.

E sokoldalú érintkezések következtében a szóban forgó nyelvek minden szintjén alakultak ki közös vonások. Ha ezt izoglosszák segítségével ábrázolnánk, akkor ezek a csuvas, tatár, baskír, cseremiszen és votják nyelvterületen lennének a legsűrűbbek, a mordvint, de különösen a zürjént is magukba foglalók már kisebb számban akadnának.

A Volga-Káma-vidék finnugor és török nyelvei egymásrahatásának vizsgálata a magyar nyelvtörténet szempontjából is sok hasznos útmutatást tartalmaz, hiszen a magyar is hosszú időn keresztül állt szoros kapcsolatban különböző török nyelvekkel, s gyakran ugyanazon nyelvi jelenségek átvételét figyelhetjük meg benne, mint a Volga-Káma-vidék finnugor nyelveiben.

A zürjénben és a mordvinban már a középkor utolsó századaiban megkezdődik az orosz hatás, a votjában, a cseremiszen és a csuvasban a XV. század végén, a tatárban, baskírban pedig ezt követően, de e két utóbbi nyelvre a szókölcsonzésen túlmenően az orosz nem gyakorolt számottevő hatást, sőt ha a jövevényszavak nagyobb számától eltekintünk, a csuvasra sem. A cseremiszen és a votják nyelvi rendszerből kimutathatók russzicizmusok, de ezek száma sem jelentős, s nem foglalhatók olyan rendszerbe, mint a török-finnugor érintkezések eredményei, ezért ezeket az alábbiakban nem tárgyalom.

A szókincs

A hosszas nyelvi kölcsönhatás elsősorban a szókincsben hagy nyomot. Az azonos kultúrkörhöz tartozás számos azonos lexikális elem meghonosodását eredményezte a Volga-Káma-vidék nyelveiben. Egyik legjelentősebb tényező az iszlám kultúra volt, melynek elemei elsősorban a tatáron keresztül jutottak el a szóban forgó népekhez. Nagyon fontos szerepe volt a fejlett bolgár-török kultúrának is.

Földművelés, állattenyésztés

Csuv. *paḡča*, tat. *bakča*, cser. *pakča*, votj. *bakča* 'kert', mord. E *pakša*, M *pakša* 'szántó-föld' (< perzsa *bāg-ča* 'konyhakert');

Csuv. *šurla*, cser. *sorla*, votj. *šurlo*, zürj. *čarla* 'sarló';

Csuv. *χâjar*, tat. *kâjar*, cser. *kijar*, votj. *kijar*, mord. E M *kujar* 'uborka' (< perzsa *hiyār*);

Csuv. *kāšman*, tat. *kāšman* 'reték', cser. *ušmen*, *ušman* 'karórépa', zürj. votj. *kušman*, mord. E *kšuman*, M *kšuma-n* 'reték';

Csuv. *laža*, tat. *alaša*, cser. *alaša*, votj. *ulošo*, md. *alaša* 'herélt ló';

Csuv. *kārka*, tat. *kürkä*, cser. *kürka*, votj. *kurka*, mord. *kurka* 'pulyka'.

Méhészet

Csuv. *karas*, tat. *kārāz*, *kārās*, cser. *karas*, *karaš*, *kārāš*, votj. *karas*, mord. E *keřas*, *kārās* 'lép, lépes méz'.

Egyéb

Csuv. *por*, tat. *bur*, cser. *por*, *pur*, votj. *bur*, mord. E *por*, M *pur* 'kréta';

Csuv. *uka*, tat. *uka*, cser. *oka*, votj. *uko*, mord. M *oka* 'sujtás';

Csuv. *teŋge*, tat. *tāŋkā*, cser. *teŋge*, votj. *tāŋkā*, *teŋkā*, mord. M *teŋka* 'ezüstpénz, rubel';

Csuv. *tāšman*, tat. *dūšman*, cser. *tušman*, votj. *tušmon*, mord. E *dušman*, M *tušman*, *dušman* 'ellenség' (< perzsa pehl. *dušman*);

Csuv. *tās*, tat. *tūs*, cser. *tūs*, votj. *tus*, mord. E *tus*, *t'us*, M *tuš*, *t'uš* 'szín, külső';

Csuv. *kiremet*, tat. *kirāmdāt*, cser. *keremet*, votj. *keremet*, mord. E *keremet*, M *keramēt* 'áldozati hely, áldozat, pogány istenség' (< ar. *keramet*);

Csuv. *čiber*, tat. *čibār*, cser. *čewer*, votj. *čeber*, mord. M *čebār* 'szép';

Csuv. *čāt-*, tat. *čāda-*, cser. *čāte-*, votj. *čida-*, mord. M *čidardo-* 'tűr' stb.

Jelentésbővülés

Csuv. *pur* 1. 'van', 2. 'minden, összes'; tat. *bar* 1. 'van', 2. 'minden, összes'; cser. *ulo* 1. 'van', 2. 'minden, összes'; votj. *vaŋ* 1. 'van', 2. 'minden, összes'; mord. M *uli* 1. 'van', 2. 'minden, összes'.

A létige Sg 3. alakjának második, *minden, összes* jelentése a török nyelvekre jellemző.

Csuv. *šin* 'ember', 2. 'idegen'; tat. *kāšā* 1. 'ember', 2. 'idegen'; cser. *jeŋ* 1. 'ember', 2. 'idegen'; votj. *murt* 1. 'ember', 2. 'idegen'; mord. *lomaŋ* 1. 'ember', 2. 'idegen'.

Az ember szó második, *idegen* jelentése a török nyelvekben szélkében megtalálható.

Tükörfeljezések

1. Csuv. *atte-anne* (*atte* 'apa', *anne* 'anya'); tat. *ata-ana* (*ata* 'apa', *ana* 'anya'); cser. *ača-awa* (*ača* 'apa', *awa* 'anya'); votj. *anaj-ataj* (*anaj* 'anya', *ataj* 'apa'); mord. E *teřat-avat* (*teřa* 'apa', *ava* 'anya') 'szülők'.

2. Csuv. *junkun* (*jun* 'vér', *kun* 'nap'); tat. nyj. *kankün* (*kan* 'vér', *kün* 'nap'); cser. *würječe* (*wür* 'vér', *keče* 'nap'); votj. *virnunal* (*vir* 'vér', *nunal* 'nap'); mord. M *veř ši* (*veř* 'vér', *ši* 'nap') 'szerda'.

3. Csuv. *χæveltuxās* (*χævel* 'nap', *tuxās* 'kimenetel'); tat. *künčāγās* (*kün* 'nap', *čāγās* 'kimenetel'); cser. *kečālekmaš* (*kečā* 'nap', *lekmaš* 'kimenetel'); votj. *šundi poton pal* (*šundi* 'nap', *poton* 'kimenő', *pal* 'oldal'); mord. E *či lisema* (*či* 'nap', *lisema* 'kimenetel') 'kelet'.

4. Csu. *χavelanâš*⁽¹⁾ (*anâš* 'leменetel'); tat. *künbatâš* (*batâš* 'leменetel'); cser. *kečâšičmaš* (*šičmaš* 'leülés'); votj. *šundi pukšon pal* (*pukšon* 'leülő', *pal* 'oldal'); mord. E *či valgoma* (*valgoma* 'leszállás') 'nyugat'.

5. Csu. *χuratul* (*χura* 'fekete', *tul* 'búza'); tat. *kara būdaj* (*kara* 'fekete', *būdaj* 'búza'); cser. *šem šâđan* (*šem* 'fekete', *šâđan* 'búza'); votj. *šed čabej* (*šed* 'fekete', *čabej* 'búza') 'hajdina'.

6. Csu. *χurân pušlâ šalen* (*χurân* 'nyírfa', *pušlâ* 'fejű', *šalen* 'kigyó'); tat. *tuzbaš jâlan* (*tuz* 'nyírkéreg', *baš* 'fej', *jâlan* 'kigyó'); cser. *kumâžwujan kiške* (*kumâž* 'nyírkéreg', *wujan* 'fejű', *kiške* 'kigyó'); mord. E *giger pra guj* (*giger* 'nyírkéreg', *pra* 'fej', *guj* 'kigyó') 'vízisikló'.

7. Csu. *lajêχ mar* (*lajêχ* 'jó', *mar* 'nem'); tat. *jaχšâ tügal* (*jaχšâ* 'jó', *tügal* 'nem'); cser. *saj oγâl* (*saj* 'jó', *oγâl* 'nem'); votj. *umoj evel* (*umoj* 'jó', *evel* 'nem'); mord. E *aparo* (*a* 'nem', *paro* 'jó') 'rossz'.

A nem jelentésű szavak minden idézett nyelvben tagadó igei eredetűek.

8. Csu. *šâlkuš* (*šâl* 'forrás', *kuš* 'szem'); tat. *čišmä küz* (*čišmä* 'forrás', *küz* 'szem'); cser. *pamaššihža* (*pamaš* 'forrás', *šihža* 'szem'); votj. *ošmes šin* (*ošmes* 'forrás', *šin* 'szem') 'forrás'.

9. Csu. *tu pušâ* (*tu* 'hegy', *puš* 'fej'); tat. *taw bašâ* (*taw* 'hegy', *baš* 'fej'); cser. *kurâkwuj* (*kurâk* 'hegy', *wuj* 'fej'); mord. E *pandro pra*, M *pandâ prâ* (*pando*, *pandâ* 'hegy', *pra*, *prâ* 'fej') 'hegycsúcs'.

Frazeológia

A Volga-Káma-vidék nyelvei azt, hogy valaki valamit szándékol vagy szeretne tenni, az illető ige birtokos személyjellel ellátott participiumos alakjával és a *jön* jelentésű igével fejezik ki.

Csu. *ačan šivârašši kilet* 'a gyerekek alhatnékja van' (*šivârs* 'alszik', -as part. fut., -i PxSg 3. *kil* 'jön'); tat. *jūklasâm kilâ* 'alhatnékom van' (*jūklaw* 'aludni', -as part. fut., -âm PxSg 1., *kilû* 'jönni'); cser. *malmem šueš* 'alhatnékom van' (*male-* 'alszik', -me part. perf. -m PxSg 1.); votj. *jueme pote* 'ihatnékom van' (*juinj* 'inni', -em part. perf., -e PxSg 1.); mord. E *udumam saš* 'alhatnékom van' (*udoms* 'aludni', -ma part. perf., -m PxSg 1., *sams* 'jönni'. (L. BEKE, KSz. 15: 30–35).

Ez a kifejezési mód a török nyelvekre jellemző. Az oszmán törökből ez a szerkezet átkerült a románba, s onnan a magyar nyelv legkeletibb nyelvjárásaiba is, pl. *utaznom jó* 'utazni van kedvem' *nem jött játszodnom* 'nem volt kedvem játszani' (Háromszék megye) MTsz (L. BEKE uo.).

A megnősül fogalmat a tárgyalt nyelvek a *lányt vesz, asszonyt vesz* kifejezéssel jelölik.

Csu. *χar il* (*χar* 'lány', *il* 'venni'); tat. *χatân alu* (*χatân* 'asszony', *alu* 'venni'); cser. *üđâr nalaš* (*üđâr* 'lány', *nalaš* 'venni'); votj. *kišno baštini* (*kišno* 'asszony', *baštini* 'venni') 'megnősülni'.

¹ Az első komponensek jelentését l. az előző szónál.

A hangutánzó és hangfestő szavak kategóriája

Ez a kategória a Volga-Káma-vidéki népek nyelvében sokkal jelentősebb, mint az ismert európai nyelvekben. A mondatban ezek állhatnak alanyként, jelzőként és határozószóként. Magyarra fordításuk csak megközelítőleg lehetséges.

Csuv. *šari-šari patičēn* 'Míg a láрма (*šari-šari*) meg nem szűnik' (alany); *kâvik-kâvik kâvakarčīn* 'turbékoló (*kâvik-kâvik*) galamb' (jelző); *Sâpani jâl kulša jačā* 'Sâpani kedvesen (*jâl*) elmosolyodott' (határozó).

Tat. *haj-hular aritta kaldā* 'a zajok (*haj-hular*) hátra maradtak (alany); *šatâr-sütür kük kükrādā* 'csattogva (*šatâr-sütür*) zengett az ég' (határozó).

Cser. *kožer šenžečân koklan jâl-jol kojân kolta* 'a fenyőerdő mögül néha bújkáló napfény (*jâl-jol*) villan át' (alany); *kârt-kort üzjarâm pojaltašna* 'egykedőre (*kârt-kort*) összeszedtük a holmit' (határozó).

Votj. *šgl-pal berte* 'dülöngözve (*šgl-pal*) megy haza' (határozó).

Mord. E *musk-musk pejedi* 'halkan (*musk-musk*) nevet' (határozó).

Előfordulnak az öt nyelv között szövegegyezések is, de nem ez a tipikus, hanem a szókatégória azonos használata.⁽²⁾

Hangtan

A mássalhangzó-rendszer területén csupán elszórtan lehet olyan egyezéseket találni, amelyeket a kérdéses nyelvek egymásrahatásával lehet magyarázni, de ezek sohasem fogják át az egész területet. Ilyen pl. a tatár hatásnak erősen kitett cseremisiz és votják nyelvjárásokban a *j > d'* hangváltozás, vö. cser. B* U *jođam*, JO K *jađam* ~ P BJp M MK CÜ *dođam* 'kér, kérdez'; votj. G *juinī* ~ MU *d'uinī*, U *d'uinī* 'inni'.

A *j > d'* hangfejlődés magyarázata az, hogy a tatár *j*-ből a legtöbb nyelvjárásban *ž* fejlődött, s az idézett cseremisiz és votják nyelvjárások az átmeneti *d'* fokot őrzik.

Jelentősebb a hatás a magánhangzó-rendszer területén. Több nyelv első szótagi magánhangzóinak rendszere nagy hasonlóságot mutat:

Csuv. vir.	<i>a</i>	<i>ε</i>
	<i>o</i>	
	<i>u, i</i>	<i>ü i</i>
	<i>ű, â</i>	<i>ű ə</i>

Tat.	<i>a</i>	<i>ä</i>
	<i>u</i>	<i>i, ü</i>
	<i>ű, â</i>	<i>ű ə</i>

Cser. ny.	<i>a</i>	<i>ä</i>
	<i>o</i>	<i>ö</i>
	<i>u, i</i>	<i>i, ü</i>
	<i>ű, â</i>	<i>ű ə</i>

Votj. tatyšly	<i>a</i>	<i>ä</i>
	<i>o, o</i>	<i>e</i>
	<i>u, u</i>	<i>i</i>
	<i>â</i>	<i>ə</i>

² Az adatok BEKE ÖDÖN kéziratos cseremisiz nyelvjárási szótárából valók, az adatok előtt álló betűk a nyelvjárások rövidítését jelentik.

Mind a négy nyelvben teljes és redukált magánhangzókra oszlik a rendszer. A redukált terminus itt tulajdonképpen nem szerencsés, mivel ezek nem tökéletlenül képzett, hanem határozott hangszínű, de túl rövid hangok.

A *ũ, â, ũ, ə* hang a csuvasban és a tatárban az egész nyelvterületre jellemző (bár a déli csuvasban az *ũ, ũ* delabializálódott és egybeesett az *â*, ill. *ə* hanggal).

A cseremiszből az *ũ, ũ* a csuvas hatásnak erősen kitett nyugati cseremisz nyelvjárá-sokban és a velük szomszédos ún. volgai nyelvjárásban van meg. A hegyi cseremiszből a déli csuvashoz hasonlóan az *ũ, ũ* delabializálódott.

A votjákban a bemutatott magánhangzó-rendszer a nyelvterület viszonylag kis részén található meg, a tatár hatásnak erősen kitett északnyugat-baskíriai Tatyšly kerületben. Olyan nyelvjárás azonban több is akad, amelyben legalább egy redukált hang (*â* vagy *?*) van.

Az *ũ, ũ, ə* a bolgár-törökben jelent meg először az *u, ü, i* zártabbá válása folytán, s innen terjedt át a tatárba (baskírba) (l. NyK. 74: 294) és az erős csuvas hatásnak kitett cse-remisz nyelvjárásokba (l. NyK 70: 23–30), sőt később a tatárból is egyes cseremisz nyelv-szigetekbe.

A csuvasban, a tatárban és a mordvinban érvényesül a palato-veláris illeszkedés szabá-lya. A csuvasban, a tatárban ez ősi török, a mordvinban pedig finnugor vonás. A csere-miszből és a votjából viszont eltűnt ez a jelenség. A hegyi cseremiszből csuvas hatásra következetes palato-veláris illeszkedés alakult ki, a cseremisz nyelvterület keleti részein viszont tatár hatásra indult meg a palato-veláris magánhangzó-illeszkedés kialakulása. A cser. irodalmi *watēmlan* 'feleségemnek', *mālānem* 'nekem' *terâškâže* 'szánjába' a hegyi cseremiszből *wātemlān*, *mālānem*, *tirāškāža*.

A tatár hatásnak erősen kitett baskíriai birszki cseremisz nyelvjárásban *ö* és *ü* után magánhangzó-illeszkedés van, pl. az irodalmi *jōra* 'jól van', *pāžašešāže* 'fészkébe' itt *dōrā*, *pūžāšešāže*. Az első szótagi *a* egyes esetekben *ä*-be csap át, pl. az irodalmi *mlānde* 'föld' itt *mlānde*.

Hasonló folyamat ment végbe több votják nyelvjárásban a Tatár és a Baskír ASzSzk területén. A kialakulóban levő magánhangzó-illeszkedés következtében két új hang jelent meg, az *ä* és *ə*. Az irodalmi *kadīr* 'tisztelet, dicsőség', *giži* 'köröm' a tatyšly nyelvjárásban *kādar* és *gaža*.⁽²⁾

A Volga-Káma-vidéki nyelvekben igen tarka hangsúlyviszonyokat találunk. A török nyelvekre általában véve az utolsó szótagi, a finnugor nyelvekre pedig hagyományosan az első szótagi hangsúlyozás jellemző. Ez azonban mindkét csoportban módosulhatott.

A csuvas irodalmi nyelvben az északi csuvas hangsúlyozási szabályok érvényesek. Eszerint a hangsúly az utolsó teljes hangra esik. Ugyanez a hangsúlyozási szabály érvénye-sül a cseremisz irodalmi nyelvben. Az átadónak a csuvasat kell tartanunk, mert ott ezt a fajta hang-súlyozást jól lehet magyarázni egy korábbi szóvégi hangsúlyozásból. A bolgár-törökben, amint már említettük az **u, *ü, *i* zártabbá válás következtében redukálódott. Ha ez a szóvégen következett be, az új, redukált hang alkalmatlanná vált a hangsúly hordo-zására, s az hátrább húzódott.

A déli csuvasban azonban az erőteljes tatár hatás következtében a szóvégre esik a hangsúly. Ugyanez a folyamat ment végbe a mintegy százezernyi baskíriai cseremisz nyel-vében is, a votjákban pedig szintén tatár hatásra az egész nyelvterületen az utolsó szótagra került a hangsúly.

A névszóragozás

Esetrag kölcsönzésére meglehetősen ritkán, de azért sor kerül. A legelterjedtebb a rendszerint rokonságnevekkel kapcsolatban használt *j*, *-aj*, *-äj* végződésű vokatívusz:

Csuv. *akka* 'idősebb lánytestvér, női rokon' ~ *akaj* 'néném'; *apa* 'nagyanya' ~ *apaj* 'nagyanyám'; tat. *baba* 'nagyapa, idősebb férfi' ~ *babaj* 'nagyapám, bátyám'; *aya* 'bátya' ~ *ajaj* 'bátyám'; cser. *ača* 'apa' ~ *ačaj* 'apám'; *awa* 'anya' ~ *awaj* 'anyám'; *iza* 'bátya' ~ *izaj* 'bátyám'; votj. *nene* 'anyuska' ~ *nenej* 'anyuskám', mord. *ava* 'anya' ~ *avaj* 'anyám'; *ača* 'apa' ~ *ačaj* 'apám'.

A votj. *ataj* 'apa', *anaj* 'anya', *babaj* 'nagyapa', *bažaj* 'apai nagybátya' stb. csak vokatívuszi alakban fordul elő, nyilván jórészt így is kölcsönözték őket.

A csuvas adverbialis *-la*, *-le*, *-lla*, *-lle* ragja átkerült a cseremiszbbe, ahol k. *-la*, ny. *-la*, *-lə* alakban van meg. WICHMANN modálisnak nevezi a cseremisz ragot. (Vö. csuv. *lažalla* 'lóként'; *čəvašla* 'csuvasul'; cser. *pirəla* 'farkasként'; *marla* 'cseremiszül').

Sokkal általánosabb jelenség ennél, hogy az eset eredeti funkciója nyelvi kölcsönhatás eredményeképpen kibővül, esetleg formálisan is utánozza az idegen használatot, mint például a genitívusz esetében lentebb látni fogjuk.

1. A nominatívuszt illetően elsősorban a jelöletlen határozók esetében találunk sok párhuzamot, pl. csuv. *kər kilet*, *šur kajal* 'összel jön, tavasszal megy' (MÉSZÁROS, II. 35) (*kər* 'ősz', *šur* 'tavasz') cser. *kuṣurak* ²*zaže perwe kece kajen kožlaš*. A bátyja az előző napon ment el vadászni. (*kece* 'nap') (BEKE, I. 175).

Ez a jelenség azonban az egész urál-altáji nyelvterületen, sőt azon túl is jól ismert, s nem szükséges kölcsönhatást feltételezni.

2. A genitívusz használatára az jellemző az area nyelveiben, hogy nem elegendő az esetrag, a birtokon is ki kell tenni a Sg 3. személyű birtokos személyjelet, pl. csuv. *Pitərpurān purləḡə* 'Pétervár gazdasága' (Gen. *ən*, PxSg és Pl 3. *-ə*); tat. *baškārtlarnəḡ atlarə* 'a baskírok lova' (Gen. *-nəḡ*, PxSg és Pl 3. *-ə*); cser. *wātən marəžə* 'az asszony férje' (Gen. *-ən*, PxSg 3. *-žə*); votj. *tirlen nīdiz* 'fejsze nyele' (Gen. *-len*, PxSg 3. *-iz*); zürj. *saldatjoslen jurjasīs* 'a katonák feje' (Gen. *-len*, PxSg 3. *-is*); mord. *mokšoḡ kardazzo* 'a moksa udvara' (Gen. *-ḡ*, PxSg 3. *-zo*). (L. BEKE, KSz 15: 21–20).

A cseremiszbben, mordvinban, votjában és zürjénben az idézett szerkezeteken kívül közönséges a birtokos személyjel nélküli szerkesztési mód is, ami az eredeti finnugor eljárás megőrzése. A birtokos személyjel kitétele jellegzetesen török vonás.

3. A datívusz a részeshatározó jelölésén túlmenően kauzális-finálisi funkciót is betölthet, pl. csuv. *šiva kajal* 'vízért megy' (Dat. *-a*); Tat. *suṣa kitū* 'vízért menni' (Dat. *-ya*); cser. *wütlan kaja* 'vízért megy' (Dat. *-lan*); votj. *vulj potiz* 'vízért megy' (Dat. *-li*).

A datívusz ezenkívül terminatívuszi funkciót is kifejezhet: csuv. *epir vārmana čupsa šitrəmar* 'mi az erdőig (vārmana Dat.) futottunk'; tat. *ūḡə kajtəp žitū* 'a házig (ūḡə Dat.) menni'; cser. *čəḡralan mündər oḡəl* 'az erdőig nincs messze' (čəḡralan Dat.).

Ide lehet sorolni némi megszorítással az alábbi eseteket is:

Csuv. *vutə pər uḡəḡa šitet* 'a fa egy hónapra (uḡəḡa Dat.) elég'; tat. *azək bər jālyə žitər* 'az ennivaló egy évre (jālyə Dat.) elég'; cser. *pu ik təlžəlan sita* 'a fa egy hónapra (təlžəlan Dat.) elég'; votj. *uže odig žitli tirmoz na* 'a munka egy estére (žitli Dat.) elég'.

Az ablatívusz használatát is számos egyezést találunk. Ezek közül több olyan, amely

az egész urál-altaji nyelvterületre kiterjed, mint pl. fogni, találni vmit valahol (tkp. valahonnan; vö. m. *arcul üt*), félni vkitől stb. Ezeket az eseteket nem tárgyalom, mivel nincs nyelvi kritériumunk az ősi örökség és az esetleges kölcsönhatás szétválasztására.

Találunk azonban néhány olyan speciális esetet, mikor az ablatívusz használatában is kölcsönhatást tehetünk fel, ezek a következők:

Csuv. *alâkran kar* 'bemenni az ajtón' (Abl. -*ran*); tat. *isâktân dâ kartmâw* 'az ajtón (Abl. -*tân*) se eresztetni be'; cser. *omsa jâč lektaš* 'kimenni az ajtón' (*jâč* '-tól, -től, -ból, -ből' jelentésű névutó).

A valami mellett való elhaladást ugyancsak ablatívusz fejezi ki, pl.:

Csuv. *vârman patânčen irtse kajrâm* 'elmentem az erdő mellett' (*patânčen* '-tól, -től'); tat. *janân:nan ütâp kittâ* 'elment mellettem' (*jan* 'oldal' + *âm* PxSg I. + -*nan* Abl.); cser. *čodra woktečân kajaš* 'erdő mellett menni' (*woktečân* 'mellől'); votj. G *mîno no kabakles no orčeo* 'ők még a kocsmá mellett is elmennek' (*kabakles* 'kocsmától').

A komitatívusz (vagy a komitatívuszi szerepű insztrumentálisz) a finnugor és az altaji nyelvekben, sőt más nyelvcsoporthoz is helyettesítheti az és kötőszót, pl. a m. *a királyfi a leánnyai egy pár lettek*; é. *meie olime Karliga linnas* 'mi Károllyal a városban voltunk'.

A Volga-Káma-vidéken azonban ezeknél a szerkezeteknél olyan alaktani jellegzetességet találunk, amely a török nyelvekre jellemző. A komitatívuszrag nem a szerkezet második, hanem első tagjához járul, pl.:

Csuv. *sar ačapa sarâ xar* 'szőke legény és szőke lány' (*ačapa* 'legénnyel'); tat. *aj balân kūjaš* 'a hold és a nap' (*balân* '-val, -vel'); cser. *kuyâza den eryâze* 'az öregapó és a fia' (*den* '-val, -vel'); votj. *šajtanen kupeč* 'az ördög és a kereskedő' (*šajtanen* 'ördöggel'); mord. M *ofta mar ta riviš* 'a medve és a róka' (*mar ta* '-val, -vel'). (L. NyK 64: 29–30).

A votjában és a mordvinban a fentebbi, a magyarból és az észtből idézett eljárás is lehetséges.

A vogulban mindkét szerkesztési módot megtaláljuk, nyilván a finnugor és a török eljárási mód váltakozik egymással (egyes vogul nyelvjárásokban, különösen a tavdaiban erős tatár hatással kell számolni).

Annak a kifejezésére, hogy mit miből készítenek, szintén a komitatívusz (vagy ennek megfelelő névutó) szolgál:

Csuv. *šav puršânpa patarna* 'tisztá selyemből készült' (*puršânpa* 'selyemmel'); cser. *šörthö देने lupšâm puna(leş)* 'aranyból ostort fon' (*šörthö देने* 'arannyal'); votj. MU *kamižen korka mi lestim* 'nádból kunyhót építettünk' (*kamižen* 'náddal'); zürj. V *tani busis una em, me sijen užnajte* 'itt sok lisztpor van, abból (*sijen* 'azzal') vacsorát készítek'; mord. E *kšnišę sędeň sęd lanğa* 'vasból készült (tkp. hidalt) hídon' (*kšnišę* 'vassal'). (L. BEKE, KSz 15: 56–58).

*

Sajátos jelenség az area több nyelvében, hogy a névszórágokhoz melléknévképző járulhat, pl.:

Csuv. *kajap vör m anti kajâksene šime!* 'elmegyek az erdőbeli (tkp. erdőbeni) vadállatokat megenni!'; tat. *ajaγâηdaγâ itaγaη* 'a lábadon levő (tkp. lábadoni) csizma'; cser. H *taηâž-wesmonηrštâšš* 'tengeren túli' (tkp. tenger más oldaláni); mord. E *vasoldon bajaga gajgida* 'egy távoli (tkp. távolbóli) harang szól'. (L. BEKE, KSz 15: 62–66).

A melléknév

A melléknév kategóriájában elsősorban a fokozás területén találunk közös vonásokat az area nyelvei között. Általánosan elterjedt a középfok szintaktikai eszközökkel (abl. + alapfok) való kifejezése, pl. csuv. *iltân kâmlten* *χaklâ* 'az arany értékesebb, mint az ezüst' (Mater. 97) (Abl. -ten); tat. *baz suγâšta* *julbarâstan küčlübüz* 'mi a harcban erősebbek vagyunk a tigrisnél' (Sovr. tat. I. 173) (Abl. -tan); cser. *lum kayaz deč ošo* 'a hó fenékebb a papírnál' (Sovr. mar. 103) (*deč* '-tól, -től'); votj. *juš līm jaž līmleš českjt* 'a sügér halászlé ízletesebb a jászkeszeg halászlénál' (Sovr. udm. I. 138) (Abl. -leš); mord. E *čamazo lovdo ašo* 'arca hónál fehérebb' (Ist. mord. 73.) (Abl. -do).

A középfokot ezzel megegyező módon ki lehet fejezni a zürjénben, az obi-ugor és a szamojéd nyelvekben is, úgyhogy ez esetben nem bizonyítható a Volga-Káma-vidéki nyelvek kölcsönhatása.

A felsőfok kifejezésének azonban van egy másik módja, amely a távolabbi uráli nyelvekből hiányzik, s csak a törökséggel érintkező nyelvekben van meg, s ezt bizvást tarthatjuk kölcsönhatás eredményének. Ez a jelenség a következő:

Csuv. *pišâkran pišâk* 'a legnagyobb' (tkp. nagytól nagy); *pačâkren pačâk* 'a legkisebb' (Mater. 101–102); tat. *üzünnan üzün* 'a leghosszabb', *kâskadan kâska* 'a legrövidebb'. BÁLINT (III. 40) hosszabb, és a hosszabb, ill. rövidebb és rövidebb formában adja meg itt az értelmezést; cser. *tušto laδra deč laδra pušenge kuškeš* 'ott a leglobbosabb fa nő' (Sovr. mar. 104); votj. *ted'ileš no ted'i (kiset)* 'a legfehérebb (kendő)'; *čirsleš no čirs (kubjsta)* 'a legsavanyúbb (káposzta)' (Sovr. udm. I. 140); mord. E. *ašodo-jak ašo* 'a legfehérebb', *maziđe-jak mazi* 'a legszebb'. (JEVSZEVJEV, IV. 127).

Egyes finnugor nyelvekben is van hasonló szerkezet, mint pl. a magyar *szebbnél szebb*, de ez mindig összevetést fejez ki: egyik szebb, mint a másik.

A fokozás szintaktikai eszközökkel való kifejezése mellett kifejlődött mind a török, mind a finnugor csoportban a fokozás konkrét morfológiai eszközökkel való jelölése is. Itt közvetlen átvételre is találunk példát.

A csuvasban a középfok jele gyakran *-raχ, -reχ*, pl. *pišâkraχ* 'nagyobb'. A tatárban a csuvas középfokjelnek etimológiailag megfelelő *-rak, -râk* használatos, pl. *maturrak* 'szebb'. Egyébként ez a középfokjel a törökségben szélteben megvan.

A cseremiszen is a szintaktikai eljárásnál gyakoribbak a *-rak, -râk* középfokjellel ellátott alakok, pl. *küčâkrak* 'rövidebb'.

A cseremisiz morféma hangtanilag mindkét idézett török nyelvből származhat.

A felsőfok szintaktikai eszközökkel való kifejezésének egyik gyakori módja a tatárban az *in* 'leg' nyomatékosító szócska használata a melléknév előtt, pl. *in tirân* 'legmélyebb'.

Ezt átvette a cseremisiz, pl. *en nele* 'legnehezebb'; az erza és a moksa mordvin, pl. E *eň paro* 'legjobb', M *iň akša* 'legfehérebb' (I. Ist. mord. 74).

A felsőfok kifejezésére egyes cseremisiz nyelvjárásokban, továbbá a votjában és a mordvinban az or. *samyj* névmás kölcsönzött alakjai is használatosak.

A névmás

Elsősorban a határozatlan névmások területén találunk példát a kölcsönhatásra. A finnugor nyelvek e tekintetben eredetileg igen szegények voltak. Főként a határozatlanságot jelölő nyelvi elem kölcsönzésére találunk példákat:

Tat. *ällä-kəm* 'valaki'; *ällä-ni* 'valami'; *ällä-kajda* 'valahol'; cser. *ala-kö* 'valaki'; *ala-mo* 'valami'; *ala-kušto* 'valahol'; votj. *olo-kin* 'valaki'; *olo-ma* 'valami'; *olo-kijtjn* 'valahol';

Csuv. *ta-kam* 'valaki'; *te-mən* 'valami'; *ta-šta* 'valahol'; cser. H *ta-ma* 'valami'; *ta-maħarā* 'valamennyi'; *ta-malan* 'valamiért'; mord. E *ta-koda* 'valahogyan'; *ta-koso* 'valahol';

A másik lehetőség a tükörfordítás. Itt elsősorban az egy számnév szerepel, mint a határozatlanság kifejezője:

Csuv. *pər* 'valaki' (*pər* 'egy'); *pər japala* 'valami'; *pər pər čux* 'valamikor'; tat. *bər-bər* 'valamilyen' (*bər* 'egy'); *bərər-kəm* 'valaki'; *bər-bər vakāta* 'valamikor'; cser. *ikmo* 'valami' (*ik* 'egy'); *ikmāħar* 'néhány'; votj. *og-bəröl* 'valaki' (*og* 'egy'); *og-kijtčj-ke* 'valahová'; *og-koħa-ke* 'néhány'.

A számnév

A számnévi kategórián belül nincsenek olyan közös jelenségek, amelyek a tárgyalt területen szélesebb körben elterjedtek volna, csupán a csuvas és a cseremisiz között mutatkozik néhány figyelemre méltó egyezés.

Mind a csuvasban, mind a cseremisizben a tőszámnéveknek két alakjuk van, attól függően, hogy jelzőként vagy önállóan használják őket. Ez a kettősség a cseremisizben 1–9-ig terjed, a csuvasban 1–10-ig, ráadásul itt az 50, 80 és 90 is két alakban használatos. Illusztrációul álljon csak az első öt számnév:

Csuv. 1	<i>pər ~ pərə</i>	Cser. 1	<i>ik ~ ikte, iktāt</i>
2	<i>ik ~ ikkə</i>	2	<i>kok ~ kōktāt</i>
3	<i>viš ~ višša</i>	3	<i>kum ~ kumāt</i>
4	<i>tāvat ~ tāvattā</i>	4	<i>nāl ~ nālāt</i>
5	<i>pilək ~ pillək</i>	5	<i>vič ~ vizāt</i>

A sorszámnévképző a csuvasban *-məš*, pl. *pərreməš* 'első', *ikkaməš* 'második', *viššaməš* 'harmadik' stb., a cseremisizben *-mše*, *-mšo*, *-mšö*, pl. *ikāmše* 'első', *kokāmšo* 'második', *kumšo* 'harmadik' stb.

A cseremisiz képző csuvas kölcsönzés. A csuvas képző egy török **-mži* alakra vezethető vissza (l. RÄSÄNEN, 83).

Az ige

I. Az igekategórián belül az area egyik legjellemzőbb sajátossága az ún. páros ige használata. Ennek az egyébként a török nyelvekre jellemző jelenségnek a lényege a következő. Az ige aspektusának módosulását a török nyelvek képzők segítségével is ki tudják fejezni, de emellett szélteben használatos egy másik eljárás: a cselekvést jelölő ige határozói igenévi alakba kerül, ezt egy másik ige követi, amely eredeti konkrét jelentését elvesztette, s az a funkciója, hogy az előző ige aspektusát kifejezze, s hogy az idő- és módjeleket felvegye. Tehát tulajdonképpen segédigei, vagy ahogy egyesek nevezik, modifikatori funkciót tölt be.

A gyakrabban használt közös modifikátorok száma mintegy 15, de a cseremiszből például összesen 36-ot tartanak számon, a csuvasban pedig 26-ot, a votjákban és tatárban pedig körülbelül 20-at. A csuvasban, tatárban, cseremiszből a páros igék az egész nyelvterületen használatosak, a votjákoknál a déli nyelvjárásokban nagyobb mértékben, mint az északiakban. A példákban csak a leggyakoribb típusok bemutatására szorítkozom.⁽³⁾

1. Csu. *il-*, tat. *al-*, cser. *nala-*, votj. *baštā-* 'vesz'. Csu. *širsā il*; tat. *jazāp alu*; cser. *wozen nalaš*; votj. *goštāsa baštānā* 'leírni'.

2. Csu. *par*, tat. *bir-*, cser. *pu-*, votj. *šot-* 'ad'.

Csu. *kalasa par*; tat. *ajtāp birü*; cser. *kalasen puaš*; votj. *nerasa šotānā* 'megmondani'.

3. Csu. *pātār*, tat. *bātār-*, cser. *pātāre-*, votj. *bāttā-* 'befejez'.

Csu. *šise pātār*; tat. *ašāp bātārü*; cser. *kočkân pātaraš*; votj. *šisa bāttānā* 'megenni'.

4. Csu. *jar*, tat. *žibār-*, cser. *kolte-*, votj. *ležā-* 'elenged, elküld'.

Csu. *jurlasa jar*; tat. *žālap žibārü*; cser. *muren koltaš*; votj. *kāržasa ležānā* 'dalolni kezdeni'.

II. Az egész törökségre jellemző, hogy a múlt idők használatánál a beszélő más igealakot használ akkor, ha szemtanúja volt a szóban forgó cselekvésnek vagy történésnek, mint ellenkező esetben. Amennyiben ez a jelenség a Volga-Káma-vidék finnugor nyelveiben is előfordul, nem lehet kétséges, hogy török hatással magyarázható. A szemtanúsági és a nem szemtanúsági alakok megkülönböztetése számos nyelvben megtalálható, így a finnugor nyelvek közül a zürjénben, votjákban, cseremiszből, vogulban, észtben, finnben, továbbá a török nyelvekben, aztán a bolgárban, albánban, grúzban, lettben stb.⁽⁴⁾

Figyelembe kell venni azonban, hogy bár a jelenség máshol is megtalálható, de a kifejezési forma a permi, a cseremiszből és a török nyelvekben azonos. Egyebütt vagy szintén török hatás, mint bizonyára a bolgárban, vagy teljesen eltér az előbbiektől, mint például a finn, az észt és a lett.

A Volga-Káma-vidék nyelveire az jellemző, hogy a szemtanúsági kategória paradigmája mindig eredeti múlt idő jelet tartalmaz, a nem szemtanúsági pedig melléknévi (ritkán határozói) igenévképző segítségével alakul.

C S U V A S			
Szemtanúsági		Nem szemtanúsági	
I. <i>kalarām</i>	'mondék'	<i>epā kalanā</i>	'mondtam'
II. <i>kalasattāmččā</i>	'mondék vala'	<i>epā kalanāččā</i>	'mondtam vala'

A csu. *r/t* ősi török múlt időjel, a *-nā* a befejezett melléknévi igenév képzője, amely változatlan formában jelöli a nem szemtanúsági múltat, a cselekvő személyére személyes névmás utal.

A *-ččā* a tör. **idi* 'vala', a létige múlt idejű alakjából fejlődött.

T A T Á R			
Szemtanúsági		Nem szemtanúsági	
I. <i>aldām</i>	'vevék'	<i>alyanmān</i>	'vettem'
II. <i>aldām idā</i>	'vevék vala'	<i>alyan idām</i>	'vettem vala' [tkp. vett voltam]

A tat. *d* etimológiailag azonos a csuv. *r/l* múlt időjellel, a *-yan* a befejezett melléknévi igenév képzője, amelyhez csak a palato-veláris illeszkedés szabályaitól módosítva járulnak a személyrag funkcióját betöltő személyes névmások. Az *aldâm idâ* alak csak egyes tatár nyelvjárásokban használatos (I. Ist. perm. 268).

C S E R E M I S Z				
Szemtanúsági		Nem szemtanúsági		
I.	<i>tolâm</i>	'jövök'	<i>tolânam</i>	'jöttem'
II.	<i>tolam âl'e</i>	'jövök vala'	<i>tolam ulmaš</i>	'jövök volt'
III.	<i>tolânam âl'e</i>	'jöttem vala'	<i>tolânam ulmaš</i>	'jöttem volt'

A *tolâm* alakban az *l* palatalizációját a fgr. **j* múlt időjel okozta.

A *tolânam* alakban a *tolân* eredetileg befejezetlen melléknévi igenévi, ma határozói igenévi alak. Az *ulmaš* a létige befejezett melléknévi igenévi alakja.

V O T J Á K				
Szemtanúsági			Nem szemtanúsági	
I.	<i>mîni</i>	'menék'	<i>mon mîniškem</i>	'mentem'
II.	<i>mîniško val</i>	'megyek vala'	<i>ton mînem(ed)</i>	'mentél'
III.	<i>mon mîniškem val</i>	'mentem vala'	<i>mîniško vîlem</i>	'megyek volt'
	<i>tc. mînem(ed) val</i>	'mentél vala'	<i>mon mîniškem vîlem</i>	'mentem volt'
			<i>ton mînem(ed) vîlem</i>	'mentél volt'

A *mîni* alak *i*-je a fgr. **j* múlt időjelre megy vissza.

Az I. múlt nem szemtanúsági alakjainak teljes paradigmája a következő: Sg 1. *mon mîniškem*, 2. *ton mînem(ed)*, 3. *so mînem(ez)*, Pl 1. *mi mîniškemmi*, 2. *ti mîni'llam(dî)*, 3. *soos mîni'llam(zi)*.

A Sg 2. és 3. azonos a befejezett melléknévi igenévi alakkal és a csuvashoz hasonlóan személyrag nélkül is használható, mikor csupán a személyes névmás utal a cselekvő személyére. A Sg és Pl 1. nyilván ugyanilyen alakokra vezethető vissza, a *-šk-* jelen időjel a jelen idejű alakokból került át a múlt idejűbe.

A Pl 2. és 3. személyben az itt említett mellett használatosak az archaikusabb *mînemdî* és *mînemzi* alakok, amelyek szintén személyraggal ellátott befejezett melléknévi igenevek. A *mîni'llam(dî)*, *mîni'llam(zi)* ugyancsak befejezett igenév, csupán az igeképzői eredetű *-ll-* áll előtte. Végeredményben kikövetkeztethető egy olyan eredeti paradigma, amely azonos volt a befejezett melléknévi igenévvvel, s a személyragokat csak később kezdték használni rajta, de ez még ma sem általános. A *votj. val* a m. *vala*, a *vîlem* pedig a m. *volt* alak jelentésének felel meg.

ZÜRJÉN				
Szemtanúsági		Nem szemtanúsági		
I.	<i>mîni</i>	'menék'	<i>munema</i>	'mentem'
II.	<i>muna veli</i>	'megyek vala'	<i>muna velem</i>	'megyek volt'
III.	<i>munema veli</i>	'mentem vala'		

A zürj. *muni* alakban az *i* a fgr. *j múlt időjel. A *munema* alak az izsmai nyelvjárásból való, ahol a Sg 1., 2. és 3. egyaránt *munema*, a Pl 1., 2. és 3. pedig *munemaeś*. A zürjén irodalmi nyelvi alakok a következők: Sg 2. *munemnid*, 3. *munema*, Pl 2. *munemnid*, 3. *munemaeś*, ahol a személyrag szintén a befejezett melléknévi alakhoz járul.

Közös vonása mind az öt nyelvnek, hogy az összetett alakok a létige segítségével alakulnak, s ez a létige mindig a cselekvést jelölő ige után áll.

Összetett, múlt időt jelölő igealakokat más finnugor nyelvekben is találunk. A finnben pl. a perfectum *minä olen lukenut* 'olvastam', a plusquamperfectum pedig *minä olin lukenut* 'olvastam volt'. Ez az összetételtípus, a létige jelen vagy múlt idejű alakja + a befejezett melléknévi igenév a finnségi nyelvekre és a lappra jellemző. Ez az összetételtípus bizonyára a balti finn nyelvek hatására keletkezett, későbbi használatuk kialakulásában pedig szerepe volt – nyelvektől függően – a svéd és a német nyelvnek.

A finnugor nyelvek az alapnyelvből nem örökölték múlt idejű összetett igealakokat. Az alapnyelvre egyöntetűen két azonos funkciójú múlt időjelet következtetnek ki: a *j-t és az *ś-et. A múlt idejű összetett igealakok a finn-permi alapnyelv korában sem fejlődhetek ki, mivel alakilag olyan eltéréseket találunk a permi és a cseremiszi múlt idő rendszer között, hogy csak tipológiai egyezéstről beszélhetünk.

Mint már fentebb említettük, a permi és cseremiszi összetett igeidőknek a török nyelvekben találjuk analógiás megfelelőit, sőt a szemtanúsági és nem szemtanúsági kategória megkülönböztetése is hasonló módon történik. A finnugor-török párhuzamokra SEREBRENNIKOV⁽⁵⁾ két alkalommal is felhívta a figyelmet, de ő azt mondja, hogy a kérdéses finnugor és török nyelvek egyező vonásai az igeidők kifejezésében egymástól függetlenül fejlődtek ki, de megőrződésükben nagy szerepe volt a sok évszázados kölcsönhatásnak. Szerintem SEREBRENNIKOV túl óvatos következtetései levonásánál. Ennyi közös vonás kifejlődése egymás szomszédságában élő népeknél nem lehet véletlen. Annál is inkább, mivel az igeragozás területén további egyezéseket is találunk.

A *megyek vala*, *megyek volt* típusú összetételek a permi nyelvekben és a cseremiszi közönségesek, a csuvasban és a tatárban azonban manapság nem találjuk őket. A. A. JULDASEV⁽⁶⁾ szerint ez a típus a legelterjedtebb és egyik legrégebbi a török nyelvek összetett igeidői közül, s ritkán a tatárban is előfordul. Ezek alapján joggal feltehetjük, hogy a régiségben a bolgár-törökben is meg kellett lennie, ahonnan a permi nyelvek és a cseremiszi is átvették.

A permi nyelvek és a cseremiszi összetett igeidőkhöz nagyon közel áll a magyar nyelv hagyományos igeidő-rendszere. Minden bizonnyal ez is török hatással magyarázható.

III. A fentebbiekhez hasonló összetett igealakokkal fejezi ki a kérdéses area több nyelve a feltételes módot. A jelenség lényegén mit sem változtat, ha a helyesírás szerint esetleg egybe kell írni a két komponenst.

Csuv.	Sg 1. <i>parâpča</i>	'adnék' stb.	Pl 1. <i>parâpârčča</i>
	2. <i>parâčča</i>		2. <i>parârčča</i>
	3. <i>parâčča</i>		3. <i>parârččaś</i>

Az összetétel sorrendje: Az ige jövő idejű alakja + személyragok + *-čča* < *ita 'vala'. Az idézett csuvas alakok az északi csuvas nyelvjáráásokban ismeretesek.

Tat. Sg 1. *ukâr idem* 'elolvasnám'

Az *ukâr* az *uk-* 'olvas' ige Sg 3. személye, az *idam* a létige múlt ideje.

Cser. *tolam âle* 'jönnék'

A cseremisz *tolam* 'jövök' + *âle* 'vala' a létige múlt ideje. A *tolam âle* alak egybeesik az egyik összetett múlt idővel, s csak a szövegkörnyezetből lehet eldönteni, hogy feltételes módról vagy múlt időről van-e szó.

Mord. E Sg 1. *moravliñ* 'énekelnék'

A *mora-* töhöz járul a *-vliñ, -vliť, -vol'* stb. feltételes módjel. A *v* igeképzőből tapadt a módjelhez. A *-liñ, liť* stb. az *ulems* létige *uliñ, ulit'* stb. múlt idejű alakjainak csonkult formái.

IV. Az area több nyelvében találunk olyan múlt időket, amelyeket a határozói igenéből képeznek.

Csuv.	Sg 1. <i>kajsatâp</i> 'mentem' stb.	Pl 1. <i>kajsatpâr</i>
	2. <i>kajsatân</i>	2. <i>kajsatâtâr</i>
	3. <i>kajsa</i>	3. <i>kajsa</i>

A csuv. *kaj* 'megy' igehez járul a *-sa* határozói igenévképző, majd a személyragok. Ez a múlt idő a cseremiszekkel szomszédos északi csuvas vidéken használatos.

Tat.	Sg 1. <i>ala idam</i> 'vettem' stb.
	2. <i>ala idan</i>
	3. <i>ala ida</i>

A tat. *al-* 'vesz' igehez járul a határozói igenév *-a* képzője, a cselekvő személyére pedig a létige múlt idejű alakja utal.

Cser.	Sg 1. <i>tolânam</i> 'jöttem' stb.	Pl 1. <i>tolâнна</i>
	2. <i>tolânat</i>	2. <i>tolâнда</i>
	3. <i>tolân</i>	3. <i>tolânât</i>

A cser. *tola-* 'jön' ige *-ân* határozói igenévképzős alakjához járulnak a személyragok. A többes számban a Pl 1. *tolân ulâna*, 2. *tolân ulâda*, 3. *tolân ulât* alakok is széltében használatosak, melyekben az *ulâna* stb. a létige jelen idejű megfelelő személyű alakjai.

Mord. E	Sg 1. <i>kundiliñ</i> 'fogtam' stb.	M. Pl 1. <i>kundalâñ</i>
	2. <i>kundilit'</i>	2. <i>kundalât'</i>
	3. <i>kundil'</i>	3. <i>kundal'</i>

A mord. *kunda-* 'fog' ige E *kundi*, M *kundaj* alakjai tulajdonképpen befejezetlen melléknévi igevek. A *kundaž* határozói igenév eredeti funkciója befejezett melléknévi igenév, s a mai nyelvben is elsősorban így használatos. Bizonyára ezért találunk a szóban forgó mordvin igealakban melléknévi igevevet határozói helyett. A *-liñ* stb. a létige múlt idejű, *uliñ* alakjának megrövidült formája.

A mordvin igealak a tatárral mutat közelebbi rokonságot.

Az igenevek

I. Igenévképzők kölcsönzésére nem nagyon találunk példát az area nyelveiben, de bizonyos alakú egyezésekre igen, még inkább azonos igenévi kategóriák meglétére. Ezek közé tartozik elsősorban a jövő idejű participium, amelynek rendszerint szükségességet (part. necessitatis) kifejező funkciója is van.

A szóban forgó igenév mind állítmányi, mind jelzői funkcióban használatos.

Csuv. ... *kala-ḡa, âsta* kaj as, *mân tâvas?* '... mondd csak, hova kell menni, mit kell csinálni?' (Mater. 225);

Az északi csuvas szundiri nyelvjárásban az igenévképző alakja *-aslâk, -eslâk* és szükségességet fejez ki, pl. *âšleslâk* *âš* 'elvégezendő munka' (Ist. čuv. 91);

Tat. *alda žūjalap jaikan kara urmannâ čâγasâ* '... át kell menni a sötét erdőn ...' (Sovr. tat. I. 252); *kitasâ jul* 'megteendő út'; *ujlâjsâ mäsälâ* 'meggondolandó kérdés'.

A tat. *-asâ, -äsâ, -âjsâ, -ajsa* a jövő idejű melléknévi igenév képzője. A jövő idő mellett a szükségesség kifejezése is az igenév közönséges funkciói közé tartozik (l. Sovr. tat. I. 251–252);

Cser. Bjp. *pört jüt, tulâm pâžâktâšaš* 'a szoba sötét, világot kell gyújtani'; *âštâšaš paša* 'elvégezendő munka'; *tolšaš una* 'a vendég, akinek jönnie kell' (l. Ist. mar. I. 166).

A cseremiszbén az igenév képzője *-šašlâk* is lehet, pl. cser. H *mâmnân kâpnâžâ rokeš šüšâšlâk* 'testünknek el kell porladnia a földben' (VIKÁR-BERECZKI, 303). A *-lâk* azonos az idézett szundiri csuvas alakok *-lâḡ, -lâḡ* képzőjével, amely gyűjtőnévképző és a csuvasban, de más török nyelvekben is megtalálható igenevek második komponenseként.

Votj. *turnînez turnano, sobere kwaštono no lukano* 'a fűvet le kell kaszálni, aztán megszáritani és felgyűjteni' (Sovr. udm. II. 115); *kižono kidis* 'az elvetendő mag'; *kwiñmeti smenajñ užano ad'amios* 'emberek, akiknek a harmadik váltásban kell dolgozniuk' (Sovr. udm. I. 265).

A csuv. *-as, -es* képző etimológiailag összetartozik a tat. *-asâ* stb. azonos funkciójú igenévképzővel, s számos távolabbi török nyelvben vannak megfelelőik (l. Ist. čuv. 86–91).

A cseremiszbén a *-šaš, -šâš* képző két komponensből áll, első a befejezetlen melléknévi igenév *-(â)se* képzője (l. Ist. mar. I. 166), az *-aš, -âš* pedig denominális képző (DEKE, CserNyt. 146), amely a *-maš, -mâš* igenévképzőben is megvan. A cseremiszbén beálló igenévként szokás emlegetni ezt az igenevet, BEKE participium necessitatisnak nevezi (l. uo.). A votj. *-ano, -ono* első komponense a befejezetlen melléknévi igenév képzője, amelyhez az *o* melléknévképző járul (Ist. perm. 298). A zürjén *-ana* igenévképző ugyanilyen összetételű, de használatában különbözik votjától, csaknem teljesen melléknévvé vált, pl. *drežžitana geles* 'reszkető hang' (l. uo.). A használatbeli különbség nyilván a votját csuvas és tatár kapcsolatai következtében alakult ki.

Ez az igenév több nyelvben felveheti a birtokos személyjeleket, s akkor a létige Sg 3. állító vagy tagadó alakja áll mellette.

Csuv. *man sana temân čul sâmaḡ kalassâm pur* 'sok mindenről kell beszélnem neked' (ANDREJEV, 166) (*pur* 'van');

Tat. *minâm alarya barasâm juk* 'nem kell hozzájuk mennem' (Sovr. tat. I. 252); *küb tülâsâm bar* 'sokat kell fizetnem' (BÁLINT, III. 134) (*bar* 'van', *juk* 'nincs');

Cser. *kočatân kuḡu jâdal âštâšâšâže ulo* 'nagyapádnak nagy[ban] kell bocskort

csinálnia' (ČAVAJN, 4: 24); *molo puāšašem uke* 'más adni valóm nincs' (ČAVAJN, 4: 31) (*ulo* 'van', *uke* 'nincs').

A votj. *mone kel' asa vetlono luod* 'el kell kísérned engem' (MSFOu. 102: 266) szerkezet is közel áll a fentebbiekhez, de ebben az igenév helyett a létige kap személyragokat.

2. Lehetőségi igenév

Csuv. kili-kilmi *χānasem* 'vendégek, akik lehet megjönnek, lehet nem jönnek meg' (Ist. čuv. 99), ... *lās χurān šare tivi-tivmi larat'-šk-e* '... a göndör nyírfá csaknem a földet érintve áll' (Mater. 230);

Tat. *bələnər-bələn mäs* 'alig észrevehetően'; *təlär-tələ mäs* 'akarva, nem akarva' (Sovr. tat. I. 307).

Cser. *čāten-čātāde* 'türelmetlenül', *kočkən-kockāde* 'alig éve' *oškālən-oškālde* 'alig lépegetve' (Sovr. mar. 283);

Votj. *ušono-ušontem kīl'iz* 'csaknem elesett'; ... *kīk arha koškonokoškontem uliz* 'két hétig bizonytalan volt – menjen vagy ne menjen' (Sovr. udm. II. 142).

A tatár és a cseremisz nyelvtanok a határozószóknál tárgyalják a szóban forgó igenévkapcsolatokat, a votjakok pedig közelebbi meghatározás nélkül egyszerűen a *-no* és *-ntem* igenév kapcsolataként.

A csuvasban az *-i* a lehetőségi igenév képzője, a *-mi* pedig ennek tagadó alakja.

A tatár *-ar*, *-ār*; *-ār*, *-ər* a jövő idejű melléknévi igenév képzője, a *-mas*, *-mäs* pedig ennek tagadó alakja.

A cser. *-en*, *-ān* a határozói igenév képzője, de eredetileg befejezetlen melléknévi ige-nevet képzett, a *-te*, *-de* pedig a tagadó határozói igenév képzője.

A votják *-ono*, mint fentebb láttuk, a szükségességi igenév képzője, a *-ntem* pedig a tagadó alakja.

A négy nyelvből vett példák annyira jellegzetesek, hogy nem lehet kétséges az összetartozásuk, még ha a képzésben némi eltérés mutatkozik is az egyes nyelvek között.

3. A szimulatív cselekvés

A csuvasban speciális igeneveknek létigével kombinált alakjai használatosak a szimulatív cselekvés kifejezésére, pl. *vāl šīranši pulsa larat'* 'úgy ül, mintha írna' (ANDREJEV, 242).

Emellett a csuvasban használatos egy másik igenévvel kombinált alak is: *esə ijtīš pul* 'tégý úgy, mintha kérdeznél' (Ist. čuv. 100).

A *pul* létige mellett előfordul a *per* 'tetteti magát' ige is, pl. *pəlmīše peret* 'tudatlannak tetteti magát' (Ist. čuv. uo.).

A tatárban számos köztörök nyelvvel megegyező eljárást találunk a szimulatív cselekvés kifejezésére: ... *jul dāftārāmā jazāp utār ɣan bulam* 'úgy teszek, mintha úti naplómbe írnék' (Sovr. tat. I. 275).

A cseremiszben V. M. VASILJEV (Trudy, 1955, 121) szintén külön szimulatív igemódról (naklonenie pritvornogo dejstvija) beszél. Ennek kifejezésére a cseremisz nyelvjárá-

soktól függően több alakot találunk: *lutšân kojam* 'úgy teszek, mintha olvasnék', *lutšân kojat* 'úgy teszel, mintha olvasnál' (tkp. olvasónak látszom v. tűnök stb.); *kajâše lijam* 'úgy teszek, mintha mennék', *kajâše lijat* 'úgy teszel, mintha mennél' stb. (tkp. menő leszek stb.).

A hegyi nyelvjárásban a *lâtšâla kajam* vagy *lâtšâla lijam* 'úgy teszek, mintha olvasnék' (tkp. olvasóként látszom v. tűnök; olvasóként leszek) alakok használatosak, de egyes mezei nyelvjárásokban is megtaláljuk ezeket a formákat.

A votjákban elsősorban a *-mjašk-* igeképző segítségével lehet kifejezni a szimulatív cselekvést: *užani* 'dolgozni', *užamjaškini* 'úgy tenni, mintha dolgoznék az ember', *užini* 'aludni', *užemjaškini* 'úgy tenni, mintha aludnék az ember' stb. (I. VJa. 1959, 1: 90–91).

A csuvasban az *-anši* összetett képző, az *-an* komponens a befejezetlen melléknévi igenévvel azonos, a *-ši* pedig a tör. *ča ekvativusz ragra megy vissza (I. Ist. čuv. 99), amely manapság leginkább határozószókban fordul elő (az északi csuvasban *-anči* alakban is megtaláljuk a képzőt). Az *i* a képzőn PxSg 3. (*-ša + i > -ši*).

Az *-iš* képzőben az *i* a lehetőségi participium képzője + *š* PxSg 3. (Ist. čuv. 100).

Tehát mindkét esetben végeredményben egy befejezetlen melléknévi igenévvel van dolgunk.

Ezekkel az alakokkal analógiás a cser. *-šân*, *-šâla* képző, amelynek első komponense a *-še* befejezetlen melléknévi igenévképző, az *-n* az insztruktívusz, a *-la* a modális ragja, amelyek gyakran azonos funkciójú határozóragokként fordulnak elő. A cser. *lija-* jelentését tekintve megfelel a csuv. *pul* létigének, a cser. *koja-* 'látszik, tetteti magát' pedig az azonos jelentésű csuv. *per* igének.

A votják a tatár alakhoz áll közelebb, mivel a *-mašk-* igeképző *m*-je nyilván a befejezett melléknévi igenév képzője, akárcsak a tat. *-kan*, *-yan*, a tat. *bul* létige megfelelője azonban hiányzik a votjából, mivel az *-ašk-* visszaható igeképző.

A votják tehát némileg elüt a másik három nyelvtől, ahol a szimulatív cselekvést egy igenév + létige (esetleg egy tetteti magát jelentésű ige) kapcsolata fejezi ki, de magának a kategóriának a kialakulása nem választható el a másik három nyelvtől.

A névutók

Névutók kölcsönzése előfordul ugyan a Volga-Káma-vidéki area nyelvei között, de ezek a kölcsönzések többnyire nem terjednek ki két nyelvnél többre. Ezen kevés kivétel közé tartozik a csuv. *šemen*, cser. *semân*, votj. *šamen* 'módon, szerint'.

A névutó először a votjából a csuvasba került át (I. NyK 82: 131), majd onnan a cseremiszbbe.

Inkább jellemző azonban az a jelenség, hogy egyes névutóknak azonos a vonzata az area nyelveiben, pl.: csuv. *storožran pušne* 'az örön kívül'; tat. *Jusuftan baška* 'Jusufon kívül'; cser. *oksa deč posna* 'pénz nélkül'; votj. *ti-lešana* 'nálád nélkül'; mord. *mońderň baška* 'rajtam kívül'.

A cseremiszbbe csuvas, a mordvinban tatár kölcsönvétel a névutó, s mindenütt közös az ablatívuszi vonzat. A votjákban szóhatártévesztés történt, a *-leš* ablatívuszrag a névutóhoz tapadt. Ugyanez történt az ugyancsak török hatásra kialakult magyar *nélkül* névutóban (I. MNy 72: 213–215).

Módosító szók és partikulák

1. A cselekvés lehetőségét fejezi ki a következő szélteben elterjedt partikula:

Csuv. *vasem kilnā-tār* 'ők valószínűleg megjöttek'; tat. *ašāj-dār* 'ő bizonyosan eszik'; cser. *māj dečēm patār-δār* 'bizonyára erősebb nálam'; votj. *kiñ-ke kulem-dēr* 'valaki meghalt valószínűleg'.

2. Egy *csak* jelentésű módosító szó ugyancsak elterjedt mind a négy nyelvben:

Csuv. *viš tenka kânā* 'csak három rubel'; tat. *bār gānā jūrt* 'csak egy ház'; cser. *ik joδāšām gānā puas* 'csak egy kérdést feltenni'; votj. *ta kwiñ mañet gine sile* 'ez csak három rubelba kerül'.

Az indulatszók

1. Csuv. *ajta*, tat. *ajta*, *ajtā*; cser. *ajda*; votj. *ajda*, *ojdo*, mord. *E. ad'a*, *M ade* 'gyerünk'.

2. Csuv. *šāp*; tat. *šām*; cser. *šāp*; vot. *šip* 'csend legyen'.

Tehát itt a közvetlen kölcsönvétel a jellemző.

Mondattan

A mondattan területéről néhány igeneves szerkezet párhuzamainak segítségével igyekszem bemutatni azt a rendkívül szoros kapcsolatot, amely az area különböző nyelvei között megállapítható.

A finnugor kézikönyvekben azt olvashatjuk, hogy az alapnyelvben nem voltak alárendelt mondatok, szerepüket a különböző igeneves szerkezetek töltötték be.

Az alárendelt mondatok hiánya ma már nem ilyen egyértelmű, minden finnugor nyelv ismeri a kötőszó nélküli alárendelést, s bizonyára már az alapnyelvben is voltak ilyenek (l. MNy 23: 348–353).

Az alárendelt mondat értékű igeneves szerkezetekkel valóban szélteben élnek a finnugor nyelvek. Vannak közös igenévképzők, ezek közül legelterjedtebb a **-ma*, *-mä*, amely az esetek többségében befejezett melléknévi igenevet képez.

A török nyelvekben, ha lehet, még szélesebb körű a mondat értékű igeneves szerkezetek használata. A Volga–Káma-vidék nyelvei mondat értékű igeneves szerkezeteik vizsgálatánál nehézséget jelent a finnugor és a török nyelvek között e téren is megmutatkozó nagy tipológiai hasonlóság. Növeli a problémát, hogy a finnugor nyelvek mondat értékű igeneves szerkezetei is sokkal inkább tipológiai, mint genetikai egyezést mutatnak. Csupán két olyan igeneves szerkezet mutatható ki a finnugor nyelvekből, amely mind alakilag, mind a funkciót tekintve közös.

Ezek közül az első a fi. *isän antama kirja* 'a könyv, melyet az apa adott (tkp. az apa adta könyv)' típusú. A rokon nyelvekből a következő megfelelőseit idézhetjük: lp. *aččē čallem girje* 'az apa írta levél' (COLLINDER, CompGr. 267); mord. *E pazon večkema lebedes* 'Istennek szeretett madara' (UPTMN I. 41); cser. *ČN ko'la*

kočmo *kindəm kočkat kân ...* 'Ha egér rága kenyeret eszel ...' (BEKE, I. 563); votj. šir šiem *řaň* 'egér ette kenyér' (MUNK. VotjNpk. 1); zürj. roč pi kerem *esjn dorg* 'egy orosz legény készítette ablak mellett' (WICHM. MSFOu. 38: 257); vog. Tãrēm majim pil 'Tãrem adta gyümölcs' (MUNK. VNGy I. 165); osztj. oχsar ozəm *χātna* 'a róka találta házba' (PÁPAY, ÉONy 106).

A magyar nyelvből a *madár látta kenyér* típusú szerkezeteket szokás itt megemlíteni, a magyarban a fgr. *-ma, *-mä igenévképzői funkcióban nem őrződött meg, s így csak analógias esetről beszélhetünk, bár eredete közvetve bizonyára ennek is az alapnyelvig megy vissza.

Azokban a finnugor nyelvekben, ahol erős török hatással számolhatunk, a török nyelveknek a finnugorral azonos konstrukciója nyilván hozzájárult az ősi finnugor szerkezet megőrződéséhez. Erre a típusú szerkezetre ilyen példákat idézhetünk a Volga-vidéki török nyelvekből:

Csuv. Krijlov širnâ *juptarusene ačasem pit juratsa vulašša* 'A Krilov írta meséket a gyerekek nagy érdeklődéssel olvassák' (Mater. 234); tat. sin küryan *kaša bağdâ kildâ* 'az ember, akit láttál (tkp. a te láttad ember), eljött hozzánk' (Sovr. tat. II. 170).

KLEMM ANTAL (TörtMondt. 384–385) a magyar *Hadlaua choltat* típusú szerkezeteket szintén ősieknak tartja, s az obi-ugorból, a permi nyelvekből és a cseremiszből idéz példákat (egyet tévesen a mordvinból is), a finnugori nyelvek és a lapp nem ismerik ezt a szerkezetet, de a szamojéd nyelvekben is közönséges, úgyhogy ősi volta aligha lehet kétséges.

Néhány példa a jelenség illusztrálására:

Cser. B kō nalmâžâm om šinže 'nem tudom ki vette el (tkp. ki elvettét nem tudom)' (BEKE, Szótár); votj. aźži mon kîcî ponemde 'láttam, hova tette' (WICHM. JSFOu. 19: 125); zürj. moz babajs aźživ šiliš elabîs-tojemse 'hogyan az asszony ne lássa az ő lepény tömését' (NyK 44: 310); csuv. Selime χâjsen ani patne šitnine sismere te 'Selime észre se vette, hogyan ért a szántójához (tkp. szántójához értét)' (ANDREJEV, 86); tat. sâz kilgännâ min kičâ űk ištâkân idâm 'én még tegnap hallottam, hogy megérkeztetek (tkp. hallottam megérkezteteket)' (Sovr. tat. I. 248).

Tehát a fentebbi két szerkezetet eredetinek kell tartanunk mind az uráli, mind a török nyelvcsaládban.

Azok a határozói alárendelt mondatokkal egyenértékű szerkezetek azonban, melyeket KLEMM (TörtMondt. 387–388) összevet, mint pl. a m. syrtaba *ezt mondottauala* (Winklc 84); mord. E *jarcamstinda poňkš* 'evés közben (tkp. ettében) megfulladt' (NyK 45: 372); fi. *sen kuulin tullessani* 'Jöttömben hallottam' stb., ezek csak tipológiai egyezések, s semmiképpen se vezethetők közös eredetre vissza. Az egyes finnugor nyelvek mondat értékű igeneves szerkezetei tehát többségükben egyrészt külön belső fejlődés eredményei, másrészt több nyelv esetében külső hatással is számolni kell. Elsősorban a cseremiszből kiindulva vizsgálom őket képzőnként haladva.

Mivel az igeneves szerkezetek területén a cseremiszből fedezhető fel az area nyelvei között a legtöbb közös vonás, a cseremiszből kiindulva vizsgálom őket képzőnként haladva.

Cser. -me, -maš

A -me morféma a cseremiszből a befejezett melléknévi igenév képzője. Eredetét tekintve a már többször említett fgr. *-ma, *-mä képzőre vezethető vissza, a mordvinban -me, -mo,

-ma felel meg neki, a votjában -em, a zürjénben pedig -em (l. COLLINDER, CompGr. 266–267).

A cser. -maš morféma gyakran a nomen actionis szerepében is előfordul. A -me melléknévi igenévképző és az -aš denominális nomenképző összetételéből származik (l. BEKE, CserNyt. 150; ALHONIEMI, FUF 38: 2). Már BEKE megállapította (l. uo.), hogy a -maš funkciói gyakran egybeesnek a -me morfémáéval.

-me + Dat. (~ + köra); -maš + Dat. ~ mašan

Az igeneves szerkezetek ezekben az esetekben okhatározói mellékmondatokkal lesznek egyenértékűek.

Cser. *šižam, tāske jotte tolān lek memlan te sāren ulāda* 'érzem, hogy haragusztok, amiért engedély nélkül jöttem és mentem el' (JUKSERN, 4); UP *una kaj dāmašlan tolān ojal* 'a vendég nem azért jött, hogy el ne menjen' (BEKE, Szótár); *ko'ttāmašān v. ko'ttāmašlan šolten omāl* 'nem azért főztem, hogy meg ne egyék' (BEKE, Szótár).

Csuv. *tāmana kātārla kurajmanšān xavel ajāplā mar ...* 'azért, hogy a bagoly nappal nem lát, nem lehet a napot hibáztatni' (ANDREJEV, 121).

Tat. *kūtūlyanāna taw iteb kurman* 'azért, hogy megmenekedett, hálát adva áldozatot hozott' (BÁLINT, III. 145).

A cseremiszből és a tatárban teljesen megegyezik a szerkesztési mód, a befejezett melléknévi igenév képzője után datívuszrag (cser. -lan, tat. -na) áll, a csuvasban viszont kauzális (-šan). Ennek a funkcióját a tatárban és a cseremiszből a datívusz tölti be.

A cseremiszből a datívusz után néha kiteszik a köra névutót, mint a következő példában is: ČN *ko'la pūn šātāmāžlan köra čātāra* 'az eger remeg a szőre kinövéséért' (BEKE, I. 557).

A tatárban azonos jelenséggel találkozunk: *ir balalarā bār ul jāna bulyanga kūrā aṃa āš talāmlap tūrūya turā kilmāda* 'mivel egyetlen fiuk volt, neki nem kellett munkát választani' (Sovr. tat. II. 178).

A névutó kölcsönvétele kétséget kizáróan mutatja, hogy a cseremiszből ez a szerkezet tatár hatással inagyarázható.

A cser. *ko'ttāmašān* esetében érdekes jelenséggel találkozunk. A cseremiszből a csuv. -šan kauzális ragot változatlan alakban átvette. A cseremiszből a geminata mássalhangzók igen korlátozott mértékben fordulnak elő. Ha a morfémahatáron két azonos mássalhangzó található, akkor az egyik rendszerint kiesik. Ez történik például, ha a -maš képzőhöz az inesszívusz -šte ragja járul: *kol kučāmaš* 'halfogás' ~ *kol kučāmašte* 'halfogás közben'.

A -šan rag a cseremiszből önállóan nem fordul elő, kizárólag ezzel az igenévképzővel kapcsolatosan használatos.

BEKE jelzi, hogy a *ko'ttāmašān* alak helyett a *ko'ttāmašlan* is használatos, mikor az idegen -šan ragot a beszélők a megfelelő cseremiszből esetraggal helyettesítik.

-me + Illat.; -maš + lat.

a) Cser. *B ižazjol pitmeške šol'āžo Mösköškö šueš* 'míg bátyja felkötö a bocskort, öccse Moszkvába ér' (BEKE, IV. 152);

b) *M šūdō tenge oksat lij meškāže šūdō toset lijže!* 'ahelyett, hogy száz rubel pénzed legyen, legyen száz barátod' (BEKE, IV. 22);

- a) *Votj. atajez keskitož pijez inme vuoz* 'míg az apa kiabál, a fiú már az égbe ér' (STIPA, MSFOu. 121: 225);
- b) *udmurt kalik kenakez baštitož koto nilez med baštoz* 'ahelyett hogy votják ember ángyot vegyen el, vegyen el terhes lányt' (MUNK. *VotjNkp.* 62);
zürj. te votež si je vevjalis munnj 'míg te visszajössz, ő kimehet' (STIPA, MSFOu. 121: 268);
 Mord. *E možot samozot ojminem lisi* 'lehet, hogy míg megjössz, eltávozik a lelke' (PAAS. MSFOu. 77: 350);
- a) *Csuv. ašša pürtren tuχiččen ivêla xusana šitnə* 'míg az apa kijött a házból, a fia Kazányba érkezett' (PAAS. MSFOu. 94: 94);
- b) *vasene xer pariččen vârmanti upana parsa jaratâp* 'ahelyett hogy hozzájuk adnám a lányom, inkább egy erdei medvéhez adom' (Mater. 261);
- a) *Tat. atasə ajaŷən kajəŋgəncə ulə bazarya barəb kajta* 'míg atyja lábbelit húz, fia a piacra menvén hazatér' (BÁLINT, I., 5);
- b) *jüz sum akčəŋ bulyančə jüz dustəŋ bulsəŋ* 'ahelyett hogy száz rubeled lenne, száz barátod legyen' (Sovr. tat. I. 259).

A példamondatok *b)* típusának jellegzetesen törökös szerkesztési módjára már BEKE ÖDÖN is utalt (KSZ 15: 39–41). A török nyelvekben szélteben megtalálható egy igenév, melyet RÄSÄNEN konverbium limitativumnak nevez (RÄSÄNEN, 190–191).

A csuv. *-ččen* morfémát RÄSÄNEN (l. uo.) egykori terminális ragnak tartja.

A votjábban és a zürjénben a *-tož*, *-tež* terminatívusz rag. Így a permi igenévi alakok a csuvashoz állnak a legközelebb.

A cseremisiz és a mordvin terminatívusz eset híján az igenévhez járuló latívuszi vagy illatívuszi esetragot teszi az igenév után.

-maš + Inessz.

Cser. *UJ marlan kajmašet tazalâkâm pužo jumo* 'mikor férjhez mész, adjon isten egészséget' (BEKE, III. 116);

Tat. *künnärdä bär küñ bakča ačändä jürgännärändä ätäč karlâŷan kürdə* 'egy nap a kertben sétáltában a kakas ribiszkét pillantott meg' (Sovr. tat. I. 249).

A cseremisizben és a tatárban egyaránt inesszívuszrag és birtokos személyjel áll az igenévképző után, s a szerkezet mindkét esetben időhatározói mellékmondatlall egyenértékű.

-me + Abl. (*~ kâč*, *~ teč*); *-maš* + *kâč(än)*

Azokban a cseremisiz nyelvjárásokban, amelyekből hiányzik a *-leč* ablatívuszrag, a *kâč(än)* v. *teč* névutó áll helyette.

Cser. *CK sawar-meŋgeš šelâm torlôm âleč atlamam kârat* 'a kerítésoszlopba kapsot vernek, hogy el ne repedjen' (BEKE, Szótár); *K piləm gođâm preňäm karŷa don kok moŋgârcân sâwâl šändät preňä tärwänəməškəcən* 'fűrészeléskor a gerendába két oldalról vaskampót vágnak, hogy a gerenda el ne mozduljon' (BEKE, Szótár);

Votj. G so-bîre keňešîn ponizi kalik vundetemleš vešaskonez 'aztán egy gyűlésen embereket választottak, hogy az imádságokat ne felejtsek el' (WICHM. JSFOu. 19: 46);

Csuv. manân čünâm savnať/savni sara kajnêran 'örül a lelkem, hogy a kedvesem elment katonának' (Mater. 222);

Tat. *min baj bulgannan sinəŋ künčülügün kilāmā?* 'azért mert gazdag vagyok, te rám irigykedel?' (BÁLINT, III. 145).

Az ablatívuszraggal ellátott igenév ok- és célhatározói mellékmondat értékű szerkezetet alkot mind a négy nyelvben, a különbség csak az, hogy a cseremiszi és a votják szerkezet tagadó értelmű.

-me + Mod.

Cser. CK *wuj korštaleš kermōla* 'fáj a fejem, mintha szurkálnák' (BEKE, Szótár);

Csuv. *karčâk šar ulmi čečekne xaliččen kurmanla tatsax pəxra...* 'az öregasszony úgy szakította le a krumplivirágot, mintha mostanáig nem látott volna [ilyet] ...' (ANDREJEV, 100);

Tat. *Lenin babaj üjratkänčä maturlâjbâz dūhanâ* 'mi megszüpítjük a világot, amint Lenin tanította' (Sovr. tat. II. 177).

A cseremiszi és a csuvasban a befejezett melléknévi igenév után ugyanaz a -la rag áll, melyet a cseremiszi modálisnak, a csuvasban pedig adverbialisnak neveznek.

A cseremiszi a befejezett melléknévi igenévképzőt a sajátjával helyettesítette, az esetragot pedig átvette, hasonlóan, mint már fentebb is láttuk a csuv. kauzális -šân ragjának esetében. Ezáltal ez annál egyszerűbb volt, mivel a -la élő esetrag a cseremiszi.

A tatárban a csuvas és a cseremiszi esetrag funkciójához közel álló török ekvativusz (I. RÄSÄNEN, 70–71) -ča, -čä ragja áll a megfelelő igenévképző után.

Az idézett igeneves szerkezetek mindhárom nyelvben mód- és célhatározói alárendelt mondatallal egyenértékűek.

-me + koðâm 'idején'

Cser. JO *lekmeš ɣoðâm pört anžalanžâ šürthen jörlün* 'mikor kiment a tornácra, megbotlott és elesett' (BEKE, I. 53);

Votj. *čušnjalez voldkem dirjaz-ke adžid: so are kulod* 'ha a sündisznót szétnyúlva (tkp. szétnyúlás idejében) látod: abban az évben meg fogsz halni' (MUNK. VotjNpk. 1);

Csuv. *epirex pər üsse te pînâ čuxne samanisem jəvâr pulajčə* 'mikor mi nőttünk, nehéz idők voltak' (MAKSIMOV, 188);

Tat. *čükäčlär tənâp türyan arada Mustafanâŋ karlâya tüşkän tawâšâ janâradâ* 'mikor elhallgattak a kalapácsok, felharsant Musztafa rekedtes hangja' (Sovr. tat. II. 179).

Valamennyi felsorolt példában a befejezett melléknévi igenév képzője után egy -kor, 'idejében' jelentésű névutó áll, s a szerkezet időhatározói mellékmondatallal egyenértékű.

-me + Abl. + wara 'után'

Cser. US *aɣa warāmâm luktât šülâ wüðâmâleč wara* 'az ekeünnepet a zabvetés után tartják' (BEKE, III. 270);

Mord. E *kudov molemde ton mejle ... jovtamaka lelazon* 'miután hazatérsz ... szölg rólam a bátyámnak' (UPTMN I. 236);

Csuv. *atte xulana kajnâran vara ikə kun irtrə* 'két nap telt el azóta, hogy az apa a városba utazott' (ANDREJEV, 75);

Tat. *kün kəzuwâ sürəlgännän soŋ Timəri aɣaj da kapka tūbünä čäɣa* 'miután csökken a nappali forráság, Timeri bátya kimegy a kapuba' (Sovr. tat. II. 178).

A cseremisiz a csuvasból kölcsönözte a névutót. Az *után* jelentésű névutók ablatívuszi vonzata a török nyelvekre jellemző. A mordvinban az ablatívuszi vonzat mellett elatívuszi is előfordul, ami tulajdonképpen csak árnyalati eltérést jelent.

-me + *kaje* 'vmihez hasonló'; *me* + *semân* 'szerint, módjára'

Cser. JT *nalân toleš mŭžan kalasâm kañe punanâm* 'olyan szőrűt vesz, mint a javas mondta' (BEKE, I. 128); CK *maska âške moštâmâžo semân pašam âšta* 'a medve a maga képessége szerint végzi a dolgát' (BEKE, I. 373);

Votj. *matinde asde acíd jaratem kaik jaratj* 'felebarátodat úgy szeresd, mint önmagadat' (STIPA, MSFOu. 121: 244); *ihmar kildsiñ kosem šamen karern* 'úgy tett, amint az Úr angyala parancsolta' (STIPA, uo.);

Csuv. *Juman aslašše varentnə pek təvat* 'Juman úgy tesz, amint a nagyapja tanította' (ANDREJEV, 124); *šjv tułnə šemən* 'olyan mértékben, amilyenben a víz árad' (ČuvRSI a *šemən* szónál).

Mind a három nyelvben a befejezett melléknévi igenévi alakhoz azonos jelentésű névutók járulnak (votj. *kaik* 'hasonló vmihez'; *šamen* 'szerint'; csuv. *pek* 'hasonló', *šemən* 'szerint, vmi mértékében').

-me + *tene* '-val, -vel'

Cser. Č *kuyāzan ũdūr-at āwārtāmāž dene kātka[č]š-at araka čarkāžām wolđen šua* 'a császárlány örömeiben kiejti kezéből a pálinkáspoharat' (BEKE, I. 628);

Votj. G *a kabakvožišez kīškamenīz evel potem* 'a kocsmáros félelmében nem ment ki' (WICHM. JSFOu. 19: 128).

Csuv. *savānnipe Setnerən / čari kart-kart siket-ške* 'Setnernek örömeiben ugrál a szíve' (ANDREJEV, 98).

Mindhárom nyelvben egy érzelmet kifejező ige befejezett melléknévi igeneve után vagy insztrumentális eset vagy a cseremisizben ennek megfelelő névutó áll. A birtokos személyjel használata is mindhárom nyelvben azonos.

-me + *werc* 'ért'

Cser. *oksaže cāla pāten jeñ pušmā werc* 'pénze mind elfogyott az ember meggyilkolása miatt' (BEKE, I. 122);

Votj. G *šer l'ukaškīlemzī ponna inmar vožze vajiz ...* 'Isten megharagudott, mivel ők ritkán gyűltek össze ...' (WICHM. JSFOu. 19: 147);

Mord. *šnasi St'opan parste risovamoñ kis* 'megdicséri St'opát, amiért jól rajzol' (BARTENS, MSFOu. 170: 89);

Csuv. *sānnā pirkī sānmām-šakkāmsem čarānmasār surašša* 'a meghűlés miatt egész testem szüntelenül sajog' (ANDREJEV, 99);

Tat. *kara tūnnū kündüz kabək kālγan ũčün uram bujlap ɣalāk jūri, kālāp ɣūzūr* 'a nép járkál az utcán és csodálkozva bámul, amiért a sötét éjszakát világossá tetted' (Sovr. tat. II. 178).

Mind a négy nyelvben egy -ért jelentésű névutó áll a befejezett melléknévi igenév képzője után, s a szerkezet okhatározói mellékmondat értékű.

Cser. -šaš

A cser. beálló cselekvést jelölő melléknévi igenév a befejezetthez hasonló igeneves szerkezeteket alkot. Erre az alábbi típusokat sikerült összegyűjtenem:

-šaš + Px + Akk.

Cser. UJ *ku-nar ī ilšašetām kuku kalasa* 'a kakukk megmondja, hány évig élsz' (BEKE, III. 97);

Votj. *solen niļļis kīzi vordīskonoze verājam* 'megmondták, hogyan kell megszületnie a lányának' (STIPA, MSFOu. 121: 189);

Csuv. *kun pek namās, kun pek χurlāχ / kurassa Kəlpuk sismen* 'Kelpuk nem várta, hogy ekkora szégyent, ekkora keserűséget lát' (ANDREJEV, 168);

Tat. *javap biräsəgəznə ünütmayəz* 'ne felejtsetek el, hogy választ kell adnotok' (Sovr. tat. I. 252).

Mindhárom nyelvben tárgyi mellékmondatlaltal egyenértékű a szerkezet. A csuvasban nincs kitéve a Px.

-šaš + Dat.

Cser. M *d'ütümäslān šolten omāl, d'üjšašlan šoltenam arakam* 'nem azért főztem pálinkát, hogy ne igyatok, azért főztem, hogy igyatok' (BEKE, Szótár);

Csuv. *χalə pətam šəršivra šičə šullāχa srokčən tultarassišən kərešü bājlansay pīrat* 'most az egész országban megerősödik a harc azért, hogy idő előtt teljesítsük a hét éves tervet' (ANDREJEV, 169).

A cser. -lan datívusz a csuv. -šan kauzalisnak felel meg, amire a cser. -me igenévvél alkotott szerkezeteknél is láttunk példát.

A szerkezet célhatározói alárendelt mondatlaltal egyenértékű.

-šaš + Mod.

Cser. JT *jöršašla wele koješ* 'úgy látszik, mintha föl akarna dőlni' (BEKE, Szótár);

Csuv. *unān čəri kəkər šəmmine χušašla χitā šakkama tītānčə* 'olyan hangosan kezdett verni a szíve, mintha ki akart volna ugrani a melléből' (ANDREJEV, 181).

A cser. -māla ~ csuv. -malla szerkezetnél látottak megismétlődésének vagyunk tanúi. A cseremisiz az igenevet itt is saját nyelvi eszközeivel adja vissza, az esetragot viszont megtartja.

-šaš + kodām 'idején'

Cser. UP *kečə wolyəltšaš koðəm tolən purəš* 'napkeltekor jött meg' (BEKE, Szótár);

Csuv. *külse pəteres čux čülək tatālsa kajrə* 'befogáskor elszakadt a hámszíz' (ANDREJEV, 172).

A -šaš + kodām szerkezet lényegében nem különbözik a -me + kodām szerkezettől.

Hasonló egyezést találunk a -šaš + werč 'ért' és a fentebb bemutatott -me + werč szerkezet között. Erre szintén csak a cseremiszből és a csuvasból találtam példát.

Cser. inf. -aš

A cseremiszi infinitívusz felveheti a datívuszragokat, s akkor a fentebbi igenevekhez hasonlóan alárendelt mondatnál egyenértékű.

-aš + Dat.

Cser. CÜ *tiδ[e] imne kâčkašlan nalme* 'ez a ló befogására van véve' (BEKE, Szótár);

Votj. *mon bibliotekae mīni kniga baštīni ponna* 'a könyvtárba mentem, hogy könyvet vegyek ki' (UdmRSI);

Csuv. *mana anne šuratnâ lāmār χujχâ kurmaškân* 'engem anyám arra szült, hogy egész életemben bánkódjam' (Mater. 214);

Tat. *sin kilügä min bik šat* 'nagyon örülök, hogy megjöttél' (Sovr. tat. II. 173).

A votjakban nem esetrag, hanem a vele egyenértékű *ponna* '-ért' névutó áll.

A csuvas -*maškân* korábbi -*makšân* alakra megy vissza, amely több nyelvjárásban meg is maradt (l. Mater. 214). A -*mak* komponens azonos a török nyelvekben igen elterjedt azonos alakú főnévi igenévképzővel, a -*šân* pedig a kauzális ragja, amelyet a cseremiszi más esetben is (l. -*mašlan*) datívusszal ad vissza.

A tat. *u/ü* tulajdonképpen a nomen actionis képzője, amely infinitívuszként is használható, s a cseremiszihez hasonlóan ezt a datívuszrag követi.

*

A Volga-Káma-vidék finnugor és török nyelvei között kimutatható areális egyezések felsorolása távolról sem teljes. Ez a tanulmány az első próbálkozás a kérdés áttekintésére, az anyag még hiányos, s a jövőbeli kutatások a fentebb bemutatott jelenségeket, meglehet, olyan nyelvből is kimutatják, amelyben itt nem szerepel.

A kérdés további kutatása mind az általános, mind a finnugor nyelvtudomány elsőrendű érdeke. Az előbbinek azért, mivel egy új, sajátos területen vizsgálhatja a nyelvi interférenencia eseteit, a másodikké pedig azért, hogy tisztázza, mely jelenségek azok, amelyek finnugor örökségnek tekinthetők, s melyek külső hatásra keletkezettek.

Jegyzetek

- (1) A Volga-vidéki nyelvek hangutánzásával, hangfestésével N. I. AŠMARIN: Podražanie v jazykah Srednego Povolžja (Baku, Izvestija Azerb. Gos. Universiteta, Obščestvennye nauki, t. 4-5: 75-99) c. tanulmányában részletesen foglalkozott.
- (2) A kérdést behatóan tárgyalja V. K. KEĽMAKOV: Fonema *a* v tatyšlinskom dialekte udmurtskogo jazyka (SFU 10: 101-106) c. cikkében, további adatokat találhatunk a jelenségre az O dialektach i govorach južnoudmurtskogo narečija (Iževsk, 1978) c. kiadványban.
- (3) M. P. ČHADIZE: Sparennye glagoly v marijskom jazyke (Joškar-Ola, 1960) monográfiája a szomszédos nyelvek páros igéire is kitékintést ad.

A votjátot illetően V. K. KEL'MAKOV: Sparennye glagoly v udmurtskom jazyke (na materiale kukmorskogo dialekta) (Voprosy udmurtskogo jazykoznanija. Iževsk, 1975, 90–105) c. cikke tárgyalja legrészletesebben a kérdést.

- (4) L. H. HAARMANN: Die indirekte Erlebnisform als grammatische Kategorie. Eine eurasische Isoglosse (Wiesbaden, 1970) c. könyvét.
- (5) L. B. A. SEREBRENNIKOV: Kategorii vremeni i vida v finno-ugorskich jazykach permskoj i volžskoj grupp (Moskva, 1960. 289); Istoričeskaja morfologija permskich jazykov (Moskva, 1963, 270).
- (6) A. A. JULDAŠEV: Analitičeskije formy glagola v tjurskich jazykach (Moskva, 1965. 128–140).

Rövidítések

ANDREJEV	= I. A. ANDREJEV: Pričastie v čuvašskom jazyke (Čeboksary, 1961).
BÁLINT	= SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR: Kazáni-tatár nyelvtanulmányok, I–III. (Budapest, 1875–1877).
BEKE, I., III., IV.	= BEKE ÖDÖN: Mari szövegek (Budapest, I. 1957; III., IV. 1961).
BEKE, Szótár	= BEKE ÖDÖN kézíratos cseremiszi nyelvjárási szótára.
ČAVAJN, IV.	= S. G. ČAVAJN: Sylnemutan proizvedenij-vlak, I–V. (Joškar-Ola, 1967–1968).
ČuvRSI.	= Čuvaško-russkij slovar (Čeboksary, 1961).
Ist. čuv.	= L. S. LEVITSKAJA: Istoričeskaja morfologija čuvaškogo jazyka (Moskva, 1976).
Ist. mar.	= I. S. GALKIN: Istoričeskaja grammatika marijskogo jazyka (Joškar-Ola, I. 1964; II. 1966).
Ist. mord.	= B. A. SEREBRENNIKOV: Istoričeskaja morfologija mordovskich jazykov (Moskva, 1967).
Ist. perm.	= B. A. SEREBRENNIKOV: Istoričeskaja morfologija permskich jazykov (Moskva, 1963).
JEVSEVJEV	= M. J. JEVSEVJEV: Izbrannye trudy, IV. Osnovy mordovskoj grammatiki (Saransk, 1965).
MAKSIMOV	= S. M. MAKSIMOV: Čuvašskie narodnye pesni (Moskva, 1964).
Mater.	= Materialy po grammatike sovremennogo čuvaškogo jazyka, I. (Čeboksary, 1957).
RÄSÄNEN	= Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen. Studia Orientalia 21. (Helsinki, 1957).
Sovr. mar.	= Sovremennyj marijskij jazyk. Morfologija (Joškar-Ola, 1961).

- Sovr. tat. I–II. = Sovremennyy tatarskij literaturnyj jazyk (Moskva, I. 1969; II. 1971).
- Sovr. udm. I–II. = Grammatika sovremennogo udmurtskogo jazyka. Fonetika i morfologija (Iževsk, 1962); Sintaksis prostogo predložénija (Iževsk, 1970).
- Trudy = Trudy, vypusk VII. Istorija, jazyk i literatura mari (Joškar-Ola, 1955).
- UdmRSI. = Udmurtsko-russkij slovar' (Moskva, 1948).
- UPTMN I. = Ustno-poetičeskoe tvorčestvo mordovskogo naroda, I. (Saransk, 1963).
- VIKÁR-BERECZKI = L. VIKÁR and G. BERECZKI: Cheremis Folksongs (Budapest, 1971).